

УДК 340.113:62

О.В. Кушнарьова,
кандидат юридичних наук

ЮРИДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ДЕФІНІЦІЇ В НОРМАТИВНИХ ПРАВОВИХ АКТАХ

Статтю присвячено аналізу проблем застосування юридичної термінології та законодавчих дефініцій у процесі нормотворення. Розглянуто історичні передумови розвитку юридичної мови, в основі якої знаходиться юридична термінологія. Проаналізовано науково обгрунтовані критерії класифікації і стратифікації юридичних термінів з урахуванням їх практичної значимості, а також використання іноземної термінології в нормативних правових актах.

Ключові слова: уніфікація, юридична термінологія, поняття, законодавчі дефініції, правові норми, нормативний правовий акт, юридична техніка.

Статья посвящена анализу проблем использования юридической терминологии и законодательных дефиниций в процессе нормотворчества. Рассмотрены исторические предпосылки развития юридического языка, в основе которого содержится юридическая терминология. Проанализированы научно обоснованные критерии классификации и стратификации юридических терминов с учетом их практической значимости, а также использование иностранной терминологии в нормативных правовых актах.

Ключевые слова: унификация, юридическая терминология, понятие, законодательные дефиниции, правовые нормы, нормативный правовой акт, юридическая техника.

Paper is devoted to the analysis of the issues of the use of legal terminology and legislative definitions in the process of rulemaking. Historical pre-conditions of the development of legal language are considered. The scientifically reasonable criteria of classification and stratification of law terms are analyzed taking into account their practical meaningfulness, as well as the use of foreign terminology in normative legal acts.

Keywords: unitization, legal terminology, concept, legislative definitions, legal norms, normative legal act, legal technique.

Впродовж багатьох віків людство формує для себе правила поведінки, створюючи правові норми, спрямовані на врегулювання найважливіших суспільних відносин. Конкретним напрямом цього явища є зародження і розвиток юридичної мови, в основі якої знаходиться юридична термінологія.

Перші “писані закони”, зберігаючи зв’язок із релігійними і моральними приписами, містили елементи звичаєвого права, але водночас і нові правила поведінки, яким було надано сили закону. Норми звичаєвого права зафіксовані у Старому Заповіті (“хто вдарить батька свого, чи матір свою, того слід віддати смерті”), законах вавилонського царя Хаммурапі, римських “Законах XII таблиць” [1].

Розвиток української правничої термінології пов’язаний з історією української державності, національного права, української мови [2]. Найдавніші зразки юридичної термінології періоду Київської Русі містить Руська Правда,

князівські церковні устави, низка указів та грамот (“Устав князя Володимира”, “Устав князя Ярослава”, “Устав новгородського князя Святослава” та ін.). У цих документах дослідники виділяли лише три групи термінів: на позначення видів злочинів, видів покарань та судочинства і судових посадових осіб [3].

Сучасна *юридична термінологія* – це складна, широко розгалужена і динамічна система найменувань правових явищ, понять, інститутів, категорій тощо. Вона ієрархічно структурована на підсистеми (галузі, підгалузі) та групи термінів (родовидові, синонімічні) на основі логіко-змістових зв’язків між поняттями. Має ядро (основний термінологічно-правовий фонд) і периферію (суміжні з правом ділянки), в яких під впливом екстралінгвістичних та власне мовних чинників постійно відбуваються певні лексико-семантичні зміни, процеси термінологізації та детермінологізації [4].

Як відомо, будь-яка сфера людської життєдіяльності, і юриспруденція зокрема, має особливі мовні правила для означення понять, які відображають об’єктивну дійсність і процеси, що в ній відбуваються. Право і мова онтологічно взаємопов’язані, що зумовлює необхідність їхнього дослідження у взаємодії. Наявність такого взаємозв’язку притаманна не тільки системі законодавства, а й правовій системі загалом. Саме тому не випадково, що особлива увага сучасного наукового суспільства звернена до проблем понятійного апарату вітчизняної юридичної науки. Необхідність поглибленого вивчення проблем понять та категорій пояснюється тим, що в межах загальної теорії права може бути створена його цілісна концепція, котра буде покладена в основу технології проектування ефективно діючих нормативних правових актів [5].

У юридичному тексті присутні спеціальні терміни різних типів. Однак на сьогодні відсутні чіткі, науково обґрунтовані критерії класифікації і стратифікації юридичних термінів з урахуванням їх практичної значимості. Одні юристи пропонують класифікувати терміни на “вертикальні” (тобто ті, що містяться у Конституції і Основах законодавства і є загальноправовими) і “горизонтальні”, які далі розмежовують на “міжгалузеві” (що використовуються в декількох галузях законодавства) і “галузеві” (що базуються на предметно-логічних зв’язках і відношеннях відповідних понять, які відображають своєрідність конкретної вузької сфери правових відносин) [6]. Другі поділяють терміни на “чужі” і “свої” для типів термінів, що означають відповідно поняття, запозичені з певних галузей знань, і поняття, що передбачають пояснення саме в законі [7, с. 50]. Треті розрізняють терміни дефіновані і недефіновані в законі [8, с. 70]. Крім того, розрізняють терміни точного значення (смысл яких повністю залежить від закону і ним визначається) і терміни, що відображають оціночні поняття (пов’язані з конкретними обставинами і залежать від них) [9].

У цьому контексті заслуговує на увагу думка А.С. Піголкіна: “Мова постійно розвивається, смислове значення слів, термінів може змінюватися, тому в нормативних актах вони повинні вживатися у тому смислі, який вони мали на момент прийняття закону. В іншому випадку необхідні спеціальні роз’яснення” [10].

Простеживши історію термінів у праві, можна сказати, що структура нормативних правових термінів носить надзвичайно складний і довготривалий характер.

Юридичні терміни за ознакою номінації юридичних понять спираються на широкі традиції власної національної мови, на активне залучення фонду міжнародних терміноелементів (греко-латинські основи і морфеми), тому це, з одного боку, зближує одиниці номінацій з лексикою загальнолітературної мови,

а з іншого, – формує індивідуальні риси системи номінації в межах мови для системи права.

Створення нормативного правового акту – це творчий процес, що охоплює як пізнавальні і змістовні, так і процесуальні й техніко-юридичні аспекти. Норма права, з якої складається правовий акт, є ядром нормативного припису, і структурується за допомогою спеціальних ключових слів – юридичних термінів, призначених для оптимального і економного викладу тексту правового акта.

Нормативний акт як літературний твір має ряд особливостей, які дозволяють виділити стиль законодавства в особливий самостійний стиль літературної мови, який називається офіційно-діловим або офіційно-документальним.

Офіційно-діловий стиль – це функціональний різновид мови, який слугує для спілкування в державно-політичному, громадському й економічному житті, законодавстві, у сфері управління адміністративно-господарською діяльністю і виконує *три основні функції*: вплив; повідомлення; спілкування. Він реалізується в трьох різновидах (підстилях):

законодавчому (закони, укази, постанови, статuti);

дипломатичному (міжнародні звернення – ноти, повідомлення – комюніке, протоколи, угоди – конвенції);

адміністративно-канцелярському (документи різних видів).

До головних ознак офіційно-ділового стилю слід віднести: регульовально-імперативний характер, документальність (будь-який офіційний папір повинен мати характер документа), стабільність (тривалий час зберігає традиційні форми), стислість, чіткість, висока стандартизація значної частини висловів, сувора регламентація тексту. Сюди відносять розпорядність і регламентованість. Це означає, що зміст документів є обов'язковим до виконання для тих, кому вони адресуються.

Маловідомо, що офіційно-діловий стиль сучасної української мови певний час розвивався тільки як епістолярій приватного характеру, оскільки український народ не мав своєї державності і українська мова в Російській імперії офіційною владою як мова не визнавалася, а вважалася наріччям російської.

Водночас, як показує практика, для точного визначення ролі мови в розробці і застосуванні норм права необхідно одночасно організувати роботу принаймні філософа, юриста, лінгвіста і філолога.

Дуже часто нормативні акти регулюють досить складні відносини, що не може не відобразитися і на стилі відповідних норм. Але законодавець завжди повинен усвідомлювати, що нормативний акт, як правило, розрахований не лише на юриста, який має досвід і спеціальні знання, але й на широке коло громадян, на звичайну людину із середніми загальними знаннями і здібностями. Про це цілком слушно і правильно зазначає А.С. Піголкін: “Поганий той закон, для розуміння якого люди вимушені звертатися за допомогою до спеціаліста” [10].

Серед недоліків сучасної юридичної термінології Л.Ю. Фоміна виділяє такі: означення одним терміном декількох різних понять і декількома термінами одного поняття; відсутність у ряді термінів чітких дефініцій; використання як термінів слів, які мають експресивне забарвлення; не завжди обґрунтоване використання іноземних термінів; застосування лінгвістично і стилістично неправильних термінів; використання застарілих термінів тощо. Подоланню недоліків, що існують в юридичній термінології, має сприяти її уніфікація, спрямована на створення несуперечливої системи термінів, які містяться в законах і підзаконних актах різних рівнів [11, с. 4].

Робота з термінологією, її упорядкуванням, на нашу думку, має бути невід'ємною частиною процесу нормотворення, а відтак відігравати одну з провідних

ролей у юридичній техніці, яка, у свою чергу, впливає на якість величезної кількості правових актів.

Уніфікуючи термінологію, нормотворець має пам'ятати, що мова закону, за допомогою якої формулюються визначення понять, повинна бути достатньо виразною і водночас позбавленою емоційного забарвлення.

Варто звернути увагу й на те, що у процесі уніфікації юридичної термінології необхідно досягти відповідності нормативних правових термінів таким основним вимогам: однозначність (єдність); відсутність синонімів; стабільність; системність; відмова від надмірного вживання термінів-аббревіатур і скорочень, утворених з двох і більше слів; лінгвістична і стилістична правильність, милозвучність; експресивна нейтральність, відсутність коннотації; точність; доступність; відмова від зловживання іноземними термінами; сучасність; використання лексики абстрактного характеру при вживанні нормативної правової термінології; відмова від уживання невдалих канцеляризмів, словесних штамів, бюрократичних висловів з послабленим семантичним значенням, слів бюрократичного жаргону; дефінітивність [11, с. 11].

Однак детальний аналіз законодавчих та інших правових актів України (законів, указів Президента, постанов Кабінету Міністрів України та ін.) показав, що в ряді випадків нормативна термінологія, яка стосується одного й того ж предмету правового регулювання, не уніфікована і відрізняється при цьому від термінології, що використовується в інших нормативних правових актах України. У законодавчих текстах нерідко вводяться нові поняття-терміни без їх легальних визначень, що призводить до протиріччя, колізії норм права, які регулюють одні й ті ж або схожі суспільні відносини.

До того ж, у зв'язку з розширенням контактів України з європейськими та іншими державами проблемним питанням залишається запозичення юридичних понять. Особливо помітна надмірність застосування іноземних термінів у Цивільному кодексі України (наприклад, делькредере, лізинг, бенефіціар та ін.). Звісно, в сучасному світі повністю уникнути вживання іноземної термінології неможливо, оскільки в українській мові просто може бути відсутнє означення якогось правового явища, особливо якщо воно нове. Окрім того, сьогодні існує безліч іноземних термінів, які стали загальнозрозумілими. Але необхідно розумно і виважено підходити до цього питання і уникати використання іноземної термінології, якщо є відповідні синоніми в українській мові.

Проводити дослідження систем юридичних термінів і понять в українській, російській і англійській мовах досить складно, оскільки доводиться мати справу не лише із самими термінами, але й з різними правовими системами (як відомо, існують глибокі відмінності між вітчизняним кодифікованим і англо-американським прецедентним правом, які з'являються у тому числі і на рівні термінології). Словарна відповідність часто не дає правильного уявлення про лексичну одиницю, оскільки за аналогічними термінами в різних мовах стоять різні поняття або різний об'єм значення близьких за змістом понять.

Розвиток значення термінів і поява багатозначності в юридичній термінології базується на метафорі, метонімії, функціональній спільності. При цьому багатозначність, що базується на метафорі – схожості форми, розміщенні і функції предметів – превалює над іншими. Один і той же юридичний термін може мати до чотирьох значень. Наприклад: *attach* – арештовувати; затримувати; описувати (майно); накладати арешт на (майно). До того ж існує велика кількість однокомпонентних термінів, які номінують різних злочинців: *mugger*, *offender*, *vandal* і т.п. [12].

Вирішення проблем юридичної термінології неминуче передбачає вивчення такого комплексу питань: структура і склад терміну, джерело формування юридичної термінології, семантична еквівалентність, системність, лінгвістична правильність.

Найбільш складним питанням юридичної термінології була і залишається проблема побудови логічно несуперечливих та лінгвістично правильних визначень.

У свою чергу, відсутність чіткої структури юридичної термінології призводить до того, що законодавець намагається підправити термінологію шляхом “латання дірок”. Замість створення цілісної структури понятійного апарату галузей права висмикуються окремі елементи (поняття), які лише фіксуються в тому чи іншому нормативному акті. Це негативно позначається на всій системі права, призводить до правового нігілізму, а участь у підготовці проектів законів різних відомств робить усе складнішим завданням забезпечення уніфікації і єдності базової термінологічної лексики в галузевих і міжгалузевих нормативних актах.

Законодавець, який створює й удосконалює систему понять тієї чи іншої галузі законодавства, враховує і систему логічних конструкцій, складові якої потребують найменування, і наявний склад лексичних одиниць мови, беручи до уваги всі можливості її організації. Дефініція, що запозичена вченими з логіки, виконує при цьому важливі функції, оскільки не тільки є складовою мови законодавства, а й фіксує стан знань на певному етапі розвитку науки і практики. Її якість безпосередньо залежить від урахування законодавцем варіантів розв’язання логіко-семантичних і методологічних завдань теорії визначень [13].

Важливість дефініцій для мови законодавства очевидна, оскільки саме в них відображається сучасне знання людини про певне правове явище [13].

Разом з тим, як зазначає Є.Б. Берг, в юридичних енциклопедичних виданнях відсутнє визначення самого поняття “дефініція”. При цьому існує гостра проблема специфіки формулювання саме юридичних дефініцій. Їх мета – не всебічне розкриття наукового поняття, а його визначення, достатнє для потреб реалізації права. Чим більшої кількості понять будуть даватися законодавчі дефініції, тим менше буде помилок і непорозумінь на практиці [14].

Термін “дефініція” належить до слів іншомовного походження (англ. definition, лат. definitio) і етимологічно означає “встановлення меж”, “визначення”. У логіці операція, що розкриває зміст поняття, називається визначенням. При цьому результатом такої логічної операції є судження, що розкриває зміст поняття, або дефініція [15].

Зазначаючи, що розміщення дефініцій у статтях та інших структурних одиницях тексту нормативних правових актів є одним із найрозповсюдженіших прийомів нормотворчої техніки, що використовуються в законотворчій діяльності, Л.Ф. Апт пропонує визначати законодавчу дефініцію як коротке визначення певного поняття, що відображає суттєві, якісні ознаки предмета чи явища [15].

Законодавчі дефініції, на відміну від доктринальних, не тільки і не стільки виконують функцію пояснення термінів та розкриття багатоманітності його змісту, скільки вказують на конкретний зміст певної мовної одиниці, який вкладався в неї законодавцем. Це має допомагати правильно розуміти волю законодавця при застосуванні норм права, в яких цей термін наявний, і яких стосується дефініція [16].

На думку І.В. Хоменко, необхідність нормативних дефініцій виникає у разі, коли:

– поняття створене шляхом переосмислення загальноживаної термінології з використанням нетрадиційної лексики (рідкісних, спеціальних та іншомовних слів і словосполучень, у тому числі суто юридичних термінів);

- поняття сформульоване за допомогою термінології, яка часто застосовується в буденній мові і викликає різні за змістом асоціації;
- з урахуванням мети нормативно-правового акта термінологічне поняття є специфічним;
- поняття по-різному трактується юридичною наукою і практикою (виключні випадки);
- з точки зору правотворця той чи інший термін є виключно важливим для розуміння нормативно-правового акта і щодо його змісту не повинно бути сумнівів та непорозумінь;
- відсутність чіткого визначення термінології може призвести до неясного розуміння нормативно-правового акта чи окремих норм [17].

До типових помилок при формуванні нормативної дефініції І.І. Онищук відносить:

- надто широке або занадто вузьке визначення поняття;
- тавтологія у визначенні (помилкове визначення поняття через це ж поняття);
- визначення невідомого через невідоме (помилкове визначення, коли поняття визначається через таке поняття, яке невизначено);
- неясність та розмитість ознак, які входять у визначення [18].

Таким чином, удосконалення вітчизняного законодавства – одне з найважливіших державних завдань, яке має вирішуватися на основі наукових позицій з урахуванням об'єктивних можливостей і суспільної практики. Необхідно прийняти окремі нормативно-правові акти, що регулювали б використання юридичної термінології в законодавчому тексті. При цьому загальні положення по цьому питанню повинні міститися в законі, який регулює порядок підготовки нормативних правових актів, а конкретні рекомендації щодо вживання юридичної термінології в законодавчому тексті мають міститися у підзаконному акті. Подібні рекомендації могли б бути затверджені або Указом Президента або постановою Уряду України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Трихліб К.О. Юридична термінологія звичаєвого права (на матеріалах “Руської Правди”) / К.О. Трихліб // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд. та місц. самоврядування. – Харків : Право, 2012. – Вип. 23. – С. 285–298.
2. Ключко М. Джерела походження та способи творення юридичних термінів України / М. Ключко // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2009. – № 4 (59). – С. 223.
3. Миронюк С.С. Роль юридичної термінології у формуванні мовленнєвої культури студентів-правознавців / С.С. Миронюк // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – 2014. – Вип. 15. – С. 127.
4. Шемшученко Ю.С. Юридична термінологія / Ю.С. Шемшученко // Юридична енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyclop.com.ua/content/view/1458/1/1/13/>.
5. Подорожна Т.С. Законодавчі дефініції : поняття, структура, функції : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Т.С. Подорожна. – Львів, 2009. – 205 с.
6. Бабаєв В.К. Советское право как логическая система : учеб. пособ. / В.К. Бабаєв. – М. : РИО Акад. МВД СССР, 1978. – С. 11–112.
7. Коган В.М. Логико-юридическая структура советского уголовного закона / В.М. Коган. – Алма-Ата : Казахстан, 1966. – 250 с.
8. Боголюбов С.А. Язык закона / Боголюбов С.А., Казьмин И.Ф., Локшина М.Д. и др. ; под ред. А.С. Пиголкина. – М. : Юридическая литература, 1990. – 192 с.
9. Кашанина Т.В. Оценочные понятия в советском праве / Т.В. Кашанина // Правоведение. – 1976. – № 1. – С. 25–31.

10. *Пиголкин А.С.* Язык советского закона и юридическая терминология / А.С. Пиголкин // Правоведение. – 1968. – № 5. – С. 45–46.
11. *Фомина Л.Ю.* Унификация нормативной правовой терминологии : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве” / Л.Ю. Фомина. – Нижний Новгород, 2006. – 26 с.
12. *Мартынова Н.А.* Особенности развития юридической терминосистемы (на примере экологического права) / Н.А. Мартынова, А.Л. Ермакова // Филологические науки : актуальные проблемы перевода. – 2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/45_VSN_2015/Philologia/6_204087.doc.htm.
13. *Подорожна Т.С.* Законодавчі дефініції : поняття, структура, функції : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Т.С. Подорожна. – Львів, 2009. – 205 с.
14. *Берг Е.Б.* Нормативные дефиниции как инструмент правовой коммуникации / Е.Б. Берг ; Уральский институт регионального законодательства [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://siberia-expert.com/publ/satti/stati/normativnye_definicii_kak_instrument_ppravovoj_kommunikacii_e_b_berg/4-1-0-156.
15. *Хворостянкина А.В.* Дефініції в законодавчих текстах : питання теорії / А.В. Хворостянкина // Міністерство Юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://212.90.181.100/0/6669>.
16. *Марусенко Р.І.* Формулювання дефініцій у правовій доктрині та практиці законотворення / Р.І. Марусенко // Право і громадянське суспільство. – 2012. – № 1. – С. 35–45.
17. *Хоменко І.В.* Логіка для юристів : підруч. / І.В. Хоменко. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С. 37–59.
18. *Онищук І.І.* Термінологія та законодавчі дефініції у нормативно-правових актах / І.І. Онищук // Право (науково-інформаційний вісник). – 2012. – № 6. – С. 153–160.

Отримано 18.03.2016